

ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ЖИТТЯ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

Фурман О. Ф.

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри педагогіки та методик навчання
Хортицька національна академія
вул. Наукового містечка, 59, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0003-4353-6166
olgafurman2407@gmail.com*

Ключові слова:

*загальнолюдські цінності,
концепт, морально-етичні
цінності, загальносоціальні
цінності, літературне
читання.*

У статті проаналізовано тексти сучасних підручників із літературного читання щодо втілення в їх змісті визначених Концепцією НУШ загальнолюдських цінностей життя, описано та охарактеризовано концепти, розкриті в текстах підручників.

Авторка констатує, що у фокусі уваги сучасної освіти принципи педагогіки співробітництва, гуманної педагогіки, партнерська взаємодія учасників педагогічного процесу, особливості діалогу «вчитель – учень», етичні норми спілкування педагога та школяра/-ки, які базуються на усвідомленні цінності дитинства, загальнолюдських морально-етичних правил комунікації. Результати такого переосмислення імплементовано в Державні стандарти різних ступенів освіти.

Зазначено, що уроки літературного читання мають високу потенційну здатність сприяти виконанню завдань, які стоять перед сучасною школою. Визначено умови формування таких цінностей, описано концепти, які актуалізовані в текстах сучасних читанок для другого класу, наведено приклади творів, у яких розкрито вказані концепти.

З'ясовано, що автори підручників оновили зміст читанок. Висловлено думку, що це ознака того, що українське суспільство стає на вищий щабель культурного розвитку, повертається до своєї духовності. Поштовхом для заглиблення в тонкі матерії освіти стали сучасні соціальні проблеми в Україні.

Зазначено, що шкільні підручники для читання наповнені концептами, які базуються на загальнолюдських морально-етичних принципах, вони не ідеологізовані. Загальносоціальні цінності не нав'язуються дітям, подаються м'яко через доступні для них жанри: оповідання, казки, поетичний твір тощо. Досліджено, що цілком нові концепти відсутні, однак по-новому подано концепти «інклюзія», «добро», «краса», «війна», «родинні цінності», «мова», «культура», «дитинство» тощо. Зазначено, що розкриття змістової наповненості таких концептів залежить від рівня сформованості морально-етичної компетентності вчителя, його світоглядної позиції, методичної підготовки. Стверджено, що вміщені в підручниках із читання твори українських та зарубіжних письменників дають поштовх для осмислення змістової наповненості концептів.

FORMATION OF UNIVERSAL VALUES OF LIFE BY MEANS OF LITERARY READING

Furman O. F.

*Candidate of Philology Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Pedagogy and Teaching Methods
Khortytsia National Academy
Science Campus str., 59, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4353-6166
olgafurman2407@gmail.com*

Key words: *universal values, concept, moral values, general social values, literary reading.*

The article analyzes the texts of modern textbooks on literary reading in terms of the embodiment in their content of the universal values of life determined by the Concept of the New Ukrainian School, describes and characterizes the concepts disclosed in the texts of the textbooks.

The author states that in the focus of attention of modern education are the principles of pedagogy of cooperation, humane pedagogy, partnership interaction between the participants in the pedagogical process, features of the teacher-student dialogue, ethical standards of communication between the teacher and the student, based on the awareness of the value of childhood, universal moral and ethical rules of communication. The results of such a rethinking are implemented in the State standards for various degrees of education.

It is noted that the lessons of literary reading have a high potential ability to contribute to the fulfillment of the tasks facing the modern school. The conditions for the formation of such meanings are determined, the concepts updated in the tests of modern books for reading for the second grade are described, examples of imaginative writing in which these concepts are revealed are given.

It was found that the authors of the textbooks have updated the content of books for reading. It has been suggested that this is a sign that Ukrainian society is reaching the highest stage of cultural development, returning to its spirituality. The impetus for immersion in the subtle matters of education was modern social problems in Ukraine. It is noted that school textbooks for reading are filled with concepts based on universal moral and ethical principles, they are not ideological. Social values are not imposed on children, they are presented gently through the genres available to them – a story, a fairy tale, a poetic work. It has been studied that there are no completely new concepts, but the concepts of “inclusion”, “good”, “beauty”, “war”, “family values”, “language”, “culture”, “childhood” are presented in a new way etc.

It is noted that the disclosure of the content of such concepts depends on the level of formation of the moral competence of the teacher, his/her worldview position, methodological training. It is argued that the works of Ukrainian and foreign writers placed in reading textbooks give impetus to understanding the content of the concepts.

Постановка проблеми. Нові державні документи української освіти орієнтують сучасного вчителя на переосмислення її духовного складника. На нашу думку, активізація такого поняття, як «емоційно-етична компетентність сучасного вчителя початкових класів», є цінним надбанням НУШ. Тільки вчитель, який усвідомлює особисті почуття та емоції, уміє керувати влас-

ним емоційним станом, діє відповідно до етичних принципів, зможе безпечно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу: створювати безконфліктне середовище, допомагати дитині зрозуміти свої почуття та емоції, зробити гідний вибір, оцінити дії реальних людей та літературних персонажів тощо. Такому вчителю учень/-ця довірятиме, оскільки він чинитиме відповідно

до загальнолюдських етичних правил поведінки, буде спрогнозований. Окрім цього, сьогодні вчитель в освіті постає не лише як суб'єкт освітньої діяльності, а як людина, яка має свої психологічні особливості, виявляє емоції, помиляється, діє, емоційно впливає на учнів.

У фокусі уваги сучасної освіти й принципи педагогіки співробітництва, гуманної педагогіки, партнерська взаємодія учасників педагогічного процесу, особливості діалогу «вчитель – учень», етичні норми спілкування педагога та школяра/-ки, які базуються на усвідомленні цінності дитинства, загальнолюдських морально-етичних правил комунікації. Спостерігаємо створення новітньої системи формувального оцінювання, оновлення змістового наповнення текстового матеріалу підручників, зокрема літературного читання.

Таке заглиблення в тонкі матерії освіти, зокрема в її духовні цінності, зумовлене соціальними процесами, зокрема кризою духовного розвитку як соціуму в цілому, так і конкретного індивіда, усесвітньою пандемією, політичними, воєнними конфліктами в багатьох країнах, екологічними світовими проблемами тощо. Людина початку XXI ст. почала системно замислюватися над такими поняттями, як «щастя», «цінності життя», «філософія радості», «духовні практики», «депресія», «маніпулювання свідомістю», «мовна різноманітність», «мистецтво для лікування психічних станів», «екологія» тощо.

Результати такого переосмислення в Україні імплементуються в Державні стандарти різних ступенів освіти. Так, Л. Гриневич зазначає, що реформа НУШ спирається на загальні цінності людського життя, з-поміж яких вирізняються морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей) та соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність) цінності. Науковиця вказує, що «опора на цінності є запорукою успішної самореалізації людини та процвітання і взаємодії в суспільстві. Утілити це в життя можливо, зокрема, інструментами соціально-емоційного навчання (СЕН)» [1, с. 10]. На таких цінностях будуються виховний та навчальний процеси НУШ. У Концепції НУШ подані компетентності та навички, які визначають як ключові для соціально-емоційного навчання.

На нашу думку, у цьому питанні європейська спільнота далеко попереду вітчизняного педагогічного простору. Так, Європейські рамки «Особистісні, соціальні компетентності та навчання вчитися» (LifeComp) визначають серед

ключових компетентностей для навчання впродовж життя «добробут» як особистісну ключову компетентність, що розуміється як прагнення до задоволення життям, турбота про фізичне, психічне та соціальне здоров'я, прийняття стійкого способу життя, відповідальність не тільки за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства» [2].

Добробут тут має чотири основних аспекти. Серед них: духовний аспект – душевний комфорт, розуміння та слідування своїм цінностям, повага до своїх моральних принципів та інших людей; емоційний аспект – відчуття внутрішньої мотивації до діяльності, якою займаєшся (навчання, робота, хобі, волонтерська діяльність тощо), задоволення від праці; ментальний аспект – внутрішня гармонія, здорова самооцінка, психологічне благополуччя; фізичний аспект – гарне самопочуття, бадьорість, продуктивна фізична активність; соціальний аспект – здорові взаємовідносини з іншими, співпраця, командна робота, позитивне відчуття приналежності [1, с. 10]. Поняття «добробут», як бачимо, у документі тлумачиться через духовні складники, матеріальний добробут залишено поза увагою. Хоча, на нашу думку, він межує, супроводжує людину все її життя, і це теж повинна дитина усвідомити.

Зауважимо, що такі цінності закріплені й у Концепції Нової української школи (розділ «Виховання на цінностях»). Державний стандарт початкової загальної освіти акцентує увагу на тому, що необхідно створювати умови для гармонійного фізичного та психоемоційного розвитку здобувачів освіти.

Українська освіта переймає не лише термінологію, а й намагається змінити наповнення освітнього процесу таким духовним змістом. Ми починаємо розуміти, що призначення школи не лише в тому, щоб озброїти учнів знаннями, а й навчити дитину жити серед людей, оцінювати інформацію, мотивувати та допомагати собі, розуміти інших, урешті, щоб самовиразити себе, відбутися як особистість. Загальнолюдські цінності дитина засвоює від народження. На їх формування впливають сім'я, соціальне оточення, школа. Їх можна як формувати, так і коригувати системою навчання. Уся шкільна система повинна бути спрямована на те, щоб сформувати світоглядні загальнолюдські цінності учнівства. Але щоб це відбулося, школа повинна бути авторитетом для школярства.

Уважаємо, що саме уроки літературного читання мають високу потенційну здатність сприяти виконанню зазначених завдань, які стоять перед сучасною школою. Ці аспекти й зумовлюють актуальність теми нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування зазначених цінностей через

залучення дитини до читання книг активно досліджується науковцями та вчителями-практиками. Так, В. Сухомлинський неодноразово висловлювався про роль книги для дитини, уважав, що книга впливає на духовне життя дитини, формує її свідомість. Радив вибирати книги, які розвивають духовність дитини, облагороджують її [3].

Н. Вернигора розглядає книгу як основне джерело формування загальнолюдських цінностей, зазначаючи, що твори, прочитані в дитинстві, закладають світоглядне підґрунтя, визначають її ціннісні орієнтири. Автор зазначає, що тільки розвинена особистість має сформовані цінності, які з часом стають якостями особистості, формують її характер. Важливо, щоб такі цінності були співзвучними із загальноприйнятою, вічною системою духовно-моральних цінностей, які склалися історично, регулюють стосунки людей у соціумі: не красти, не вбивати, допомагати один одному, виконувати обіцянки, говорити правду тощо [4].

Н. Богданець-Білокаленко здійснила комплексний аналіз підручників із читання 1850–1950 рр. щодо втілення в них загальнолюдських орієнтирів істини, добра, краси, виявила певні недосконалі спроби окремих авторів підручників для читання замінити загальнолюдські цінності на фальшиві ідеологічні гасла. Науковиця подала рекомендації для укладачів сучасних читанок [5].

У науці є низка досліджень щодо формування позитивного морального досвіду, морально-творчого компонента особистості молодших школярів у процесі аналізу літературних творів (О. Барнич, Н. Басюк, О. Лазаренко та ін.).

Отже, науковці неодноразово в різні історичні часи зверталися до аналізу ролі книги, художнього слова в становленні особистості, формуванні її морально-етичних якостей, звертали увагу на те, що писемні тексти потужно впливають на свідомість дитини, на становлення її характеру, давали рекомендації щодо ідейно-художнього змісту текстів для читання.

Мета розвідки – концептуальний аналіз текстів сучасних підручників із літературного читання щодо втілення в їх змісті визначених Концепцією НУШ загальнолюдських цінностей життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Предметом нашого аналізу стали підручники з читання для 2-го класу «Українська мова та читання» Оксани Вашуленко та Олександри Савченко. Для цього ми заглибилися в ідейно-художній зміст творів, уміщених у читанках, осмислили індивідуально-авторську концепцію літературних творів.

Підручники з читання зазначених авторів традиційно структуровані за визначеними методичними принципами: тематично-жанровим,

художньо-естетичним, літературознавчим, комунікативно-мовленнєвим. Окрім зазначеного, автори враховують сезонність, що пояснюється віковими особливостями дітей молодшого шкільного віку. У назві розділів активізовано такі концепти, як «знання», «пізнання», «мудрість», «краса», «дитинство», «природа», «Батьківщина», «родина», «мова», «слово» тощо. Такі поняття зрозумілі дітям, однак потребують поглибленого аналізу їх змісту, оскільки це абстрактні назви, їх пояснення спирається на чуттєвий досвід дитини, її уяву, асоціативне мислення.

О. Савченко в назві першого розділу звертається до слова *душа* (розділ «До школи, до книги, до друзів *душа* поривається знов»). Назва є своєрідним переспівом вірша Миколи Сингаївського «До школи», у якому теж йдеться про духовні прагнення дитини до книги, сонця, школи. Уважаємо, що учнівству варто пояснити концептуальний зміст понять «духовність», «душа» через протиставлення з таким поняттям, як «тілесні бажання людини».

Розділи «Кожна пригода до мудрості дорога», «Скільки на землі ще цікавого», «Довкола стільки є краси» містять твори, які заглиблюють дитину, можливо, ще в незнайомий для них зміст: життя – це постійний розвиток, не потрібно боятися помилок, кожний має право на помилку; життя – це радість пізнання, це краса не тільки довкілля, а й людських стосунків. Так, із вірша Тетяни Цидзіної «Очі, вуха маю» другокласник дізнається, що не потрібно казати «не знаю» та «не вмю», а варто говорити «навчуся». Із твору Оксани Кротюк «Пластиліновий песик» дитина пізнає, що наполеглива праця – запорука успіху, можна розвинути свої вміння, усіх здивувати, досягти успіху кропіткою працею.

Концепт *краси* втілюється через твори письменників, які словом передають красу явищ та об'єктів природи (Тамара Коломієць «Вітрисько», Микола Сингаївський «Білі черевички у зими», Ліна Біленька «Казка неба», Дмитро Павличко «Небеса прозорі» тощо). Цим ми навчаємо дитину бачити художню красу, здається, буденних явищ життя, знаходити нові смисли у звичайних речах, і цим готуємо її до життя. Олександр Дерманський через поезію «Чудо із чудес» доносить думку, що «це чудо, що ми живемо», життя потрібно цінувати.

Концепти *добра, любові* віднаходимо і в літературних текстах, і у творах народної творчості (Оксана Кротюк «Ведмежа колісанка», Ліна Костенко «Білочка восени», Оксана Чорновіл «Осінній концерт», українська народна казка «Ведмідь і павучок» (хочеш собі добра – не роби нікому зла), Ніна Вернигора «Диво у долоньках» та ін.) Навчитися бажати щастя усім-усім, кого

зустрів (Оксана Полянська «Щоб завжди був світ прекрасний»). Такі твори надзвичайно чутливі, пройняті любов'ю.

Концепти *радості, щастя* бачимо в текстах, які вчать розуміти власні емоції та інших людей. Радістю пронизано більшість творів, розміщених у читанках, адже робити добро й відчувати красу – це теж радість. Людина – частина природи, вона з нею єдине ціле. Так, у вірші Наталі Забіли «Осіньні листя» осінньому листю радісно, весело, любо восени. Далі з розділу діти дізнаються, що восени може бути сумно, мрійливо, тривожно, грайливо, задумливо. Вірші створюють різні настрої. У вірші Лесі Вознюк «Весняний струмок» радісним настроєм пройнятий прихід весни, намагаємося під час аналізу й читання передати учнівству радість. У вірші Валентина Бичка «Літо, до побачення» словами дітей передано думку, що радість – це довготривале почуття: «Ми цієї радості зроду не забудем». Радість можна відчути від перебування в школі, спілкування в колективі (Нузет Умеров «Наш клас»). Марія Чумарна («Товар і покупець») твердить, що в житті є речі, котрим не можна скласти ціну і які не можна продати, щастя не в грошах.

Концепт *гідність* формується, коли з дітьми говоримо про життя і творчість письменників – Лесі Українки, Тараса Шевченка, обговорюємо ситуацію, розкрити в оповіданні Оксани Радущинської «Кишенькові гроші» (вимагачі вимагали кишенькові гроші від хлопця), вчимо відстоювати власну гідність.

По-новому запропоновано розкрити дітям концепти *Батьківщина та патріотизм, мир. Любити Батьківщину* означає захищати її в тяжку годину; у родині військових вічна тривога за долю своїх рідних; повернення захисника додому – це щастя для всіх (Марія Морозенко «Мій тато повернувся з війни»). Школярі з вірша Анатолія Григорука «Дивовижні імена» разом із хлопчиком Петриком Козаченком вчать мислити глобально, дізнаються, що той, хто живе в Києві, є киянином-українцем-європейцем-землянином. «Мир – коли я з тобою, мир – це життя» (Тетяна Майданович «Що таке мир»).

Активно засвоюється зміст концептів *культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури*. Так, Всеволод Нестайко у творі «Тьохіванко, Тьохандрійко і Цвірінько» пропонує поміркувати над такими словами: «Хто іншу мову зневажає, той і свою не поважає. Кожна мова пречудова, бо для когось вона рідна мова». Надія Мовчан-Карпусь у вірші «Василинка» висловлює думку, що треба поважати мови інших народів (татко – болгарин, мати – українка, дівчинка знає дві мови). Отже, діти через художнє слово засвоюють, що мова об'єднує людей, вона – важ-

ливий складник культури нації, її носій, можна знати декілька мов і цим виявляти повагу до держави, мову якої вивчаєш.

Дітям Нової школи підручники пропонують поміркувати над темою *інклюзії* – включення людей з інвалідністю в активне життя соціуму. Так, хлопчик з обмеженими можливостями, який пересувається на інвалідному візку (Дженніфер Мур-Маллінос «Я все зможу»), хотів бути таким, як усі, радіти разом з усіма. Оповідання вчить розуміти почуття таких дітей, співчувати їм. Значимо, що Василь Сухомлинський у своїх творах теж порушував цю проблему, його оповідання «Глуха дівчинка» міститься в читанках попередніх років і не вилучене з кола дитячого читання Нової української школи. «Слухати треба не тільки вухами, але й серцем», – по-новому звучали ці слова з його тексту в сучасній школі. Вивчення таких творів розвиває емпатійні здібності школярства.

Концепт *дитинства*, його ціннісний зміст розкритий через низку творів, розміщених у читанках (Платон Воронько «На кораблику», «Картина»; Тамара Коломієць «Хиталочка-гойдалочка» тощо). Вірші пронизані добром, допомагають дитині усвідомити ціннісний сенс цього періоду в житті людини.

Концепт *соціальної нерівності* нашого суспільства аналізує Ольга Наконечна в оповіданні «Свято Миколая». З оповідання дізнаємося, що в кімнатах сім'ї було зимно, бо економили газ, батьки хлопчика подалися заробити трохи грошей на свято Миколая; не всім батьки можуть дарувати подарунки через матеріальну скруту.

Окрім описаних, актуалізовано в підручниках концепти *чесності, турботи, поваги, родинні цінності, совісті, творчості, таланту, справедливості, дружби* тощо.

На нашу думку, умовами формування загальнолюдських цінностей є:

- високоморальні сімейні цінності, позаяк дитина засвоює їх підсвідомо, наслідуючи своїх рідних;
- раннє залучення дитини до світу книги;
- коригування кола читання дитини, ретельний відбір літературного матеріалу для читання;
- продуманий уміст текстового матеріалу в шкільних підручниках;
- глибокий аналіз тексту на уроках літературного читання: аналізуємо не лише фактуальну інформацію, а й підтекстову, що зацікавить школяра/-ку, сприятиме формуванню вдумливого, свідомого читання;
- аналіз кола спілкування дитини – друзі, колектив (клас), учительство;
- відбір інформації, яку споживає дитина (соцмережі, медіаресурси), тощо.

Висновки та перспективи подальших розробок у цьому напрямку. Проаналізований текстовий вміст підручників із читання для другого класу дає підстави для думки, що автори оновили концептуальне наповнення читанок. Цьому сприяли суспільні процеси, наслідком осмислення яких стало заглиблення в питання ролі рідної мови, важливості формування морально-етичних цінностей, значення віри, соціальної нерівності, миру й війни, патріотизму тощо. На нашу думку, це ознака того, що українське суспільство стає на вищий щабель культурного розвитку, повертається до своєї духовності. Підручники для читання наповнені концептами, які базуються на загальнолюдських морально-етичних принципах, вони не ідеологізовані. Загальносоціальні цінності не нав'язуються дітям, подаються м'яко через доступні для них жанри:

оповідання, казка, поетичний твір тощо. Цілком нових концептів немає у підручниках, однак по-новому, посилено, чуттєво зазвучали концепти *інклюзія, добро, краса, війна, родинні цінності, мова, культура, дитинство* тощо. Розкриття змістової сили, енергії таких концептів залежить від рівня сформованості морально-етичної компетентності вчителя, його світоглядної позиції, емоційної культури, методичної підготовки. Уміщені твори українських та зарубіжних письменників дають поштовх для осмислення змістової наповненості концептів. За потреби опрацювання їх змісту можна продовжити на уроках позакласного читання.

Перспективою подальшого дослідження вважаємо вивчення концептуального наповнення підручників для літературного читання третіх-четвертих класів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналітичний огляд «Можливості для реалізації соціально-емоційного навчання в рамках реформи «Нова українська школа» (Feasibility Study on Opportunities for SEL within New Ukrainian School Reform) / Л. Гриневич, Т. Дрожжина, О. Глоба та ін.; за заг. ред. Л. Гриневич, С. Калашнікової. Київ : Шкільний світ, 2021. 312 с. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/ILID_FS-on-SEL_final.pdf
2. LifeComp: Європейська рамка для особистого, соціального та навчання для вивчення ключових компетенцій (2020). URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC120911>
3. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 1. 653 с.
4. Вернигора Н. М. Книжка для дітей як основне джерело формування загальнолюдських цінностей. *Актуальні питання масової комунікації*. 2013. Вип. 14. С. 87–90. URL: <https://cutt.ly/XOIK0yf/>
5. Білоскаленко Н. І. Проблема формування особистості у змісті підручників з читання для початкової школи (50-ті роки XIX ст. – 50-ті роки XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Одеса, 2007. 20 с.

REFERENCES

1. Ghrynevych, L., Drozhzhyna, T., Ghloba, O. (2021) *Analitychnyj oghljad "Mozhlyvosti dlja realizaciji socialjno-emocijnogho navchannja v ramkakh reformy «Nova ukrajinsjka shkola»* [Feasibility Study on Opportunities for SEL within New Ukrainian School Reform]. Kyjiv: "Vydavnycha hrupa «Shkilnyj svit»" (in Ukrainian).
2. LifeComp (2020) *Jevropejsjka ramka dlja osobystogho, socialjnogho ta navchannja dlja vyvchennja ključovykh kompetencij* [European framework for personal, social and learning to learn key competences]. Retrieved from: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC120911> (accessed: 10 April 2022). [in Luxembourg]
3. Sukhomlynskyj, V. O. (1976). *Problemy vykhovannja vsebichno rozvynenoji osobystosti* [Problems of education of comprehensively developed personality]. Kyjiv : Radjansjka shkola (in Ukrainian).
4. Vernyghora, N. M. (2013). *Knyzhka dlja ditej jak osnovne dzherelo formuvannja zaghaljnoljudsjkykh cinnostej* [A book for children as the main source of formation of universal values]. *Aktualjni pytannja masovoji komunikaciji* [Current issues of mass communication] (electronic journal), vol. 14, pp. 87–90. Retrieved from: <https://cutt.ly/XOIK0yf/> (accessed 10 April 2022).
5. Boghdanecj-Biloskalenko, N. I. (2007). *Problema formuvannja osobystosti uz misti pidruchnykiv z chytannja dlja pochatkovoji shkoly (50-ti roky XIX st. – 50-ti roky XX st.)* [The problem of personality formation in the content of reading textbooks for primary school (50-s of the XIX century – 50-s of the XX century)]. Odesa : Pivdenoukrajinsjkyj derzhavnyj pedagoghichnyj universytet im. K. D. Ushynskogho (in Ukrainian).